

Др Милорад СИМУНОВИЋ

ЦРНА ГОРА И ЊЕНА ТЕМПОРАЛНОСТ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ ДРУГОГ И НА ПОЧЕТКУ ТРЕЋЕГ МИЛЕНИЈУМА

Посвећено Слободану Вукићевићу

У сврху развијања теме из наслова у овом раду ћемо покушати да, кроз редукцију других теорија на психолошку, објаснимо два у хронолошком смислу међусобно блиска али у темпоралном, изгледа, прилично удаљена историјска времена.

Једно је крај 15. вијека. То је вријеме када је тадашњи владар Црне Горе, присиљен неповољним приликама, оставио (ренесансни?) дворцац на Цетињу и склонио се, ваљда код тазбине, у Венецију, чиме је Црна Гора на дуго вријеме изгубила државу и своју егзистенцију наставила у једном облику који се, држимо, морао уплести у формирање одређеног менталног и темпоралног кода који, по свој прилици, функционише и данас – истина, данас у интеракцији са другим кодовима.

Друго вријеме пада двадесетак година послије речене присилне емиграције, а ми га, пошто није ни у каквој узрочној вези са њом, уводимо из компаративних разлога. У питању је неки дан у октобру 1517. године када је на врата једне катедрале у Њемачкој Мартин Лутер, професор католичке теологије, закуцао стотинак теза са којима је почео да се развија и шири свој утицај покрет протестантске реформације. Да је овај покрет пресудно утицао на убрзање историје на планети Земљи потврдила је историјска наука, а зашто је до тога дошло у тако интензивном и обухватном облику објашњавају нам социолошка и, наслањајући се на њу, психолошка теорија.

Социолошка теорија објашњава да је реформација формирала својеврсну етику и уздигла својеврсни „дух“ који се инкарнирао у, историјски гледано, јединствен привредни код са којим је тада почео и наставио да-

ље да функционише модерни капитализам, који иначе, нарочито данас, морамо прецизно разликовати од традиционалног капитализма, названог још пустоловним, политичким и дивљим. Када је кроз учење о предестинацији стигао и био прихваћен налог да су, ради вјечног живота, сви дужни да раде предано на стварању а аскетски на чувању, добара, људска природа се окренула против своје елементарне пасивности и склоности љенствовању и, уз прописано уздржавање од хедонизма, почела да стечени капитал употребљава првенствено са циљем да га даље, ако је могуће и бескрајно, увећава. Капитал је, подијеливши затим свијет на центар и периферију, обезбиједио услове да све више увећава себе и, као што ћемо видјети, услове да све више увећава вријеме, тако да се данас говори чак и о капитализму времена.

Шта је то било посриједи у душама људи који су је прихватили, на основу чега је протестантска етика могла у њима да уздигне „дух” капитализма?

На овом мјесту се са својим објашњењима укључује психолошка теорија. Заснивајући своје формулације на бројним експериментима и корелационим студијама, квантивификујући и имагинацију и објективна понашања, психолошка теорија је у протестантској етици идентификовала когнитивне факторе који су покренули један сасвим одређен мотив, а овај је, независно од ове идентификације, већ био назван мотивом постигнућа. Идући даље са својим експлорацијама, како синхронијски дуж многих паралела и подеока земљине лопте, тако и дијахронијски, кроз настајање и нестајање појединих култура и цивилизација, теорија је своје налазе згуснула у конструкт „друштво постигнућа” – којег је модерни капитализам само посебан случај – а то је конструкт који нам сугерише да висок мотив постигнућа у некој популацији повлачи за собом висока економска а такође и остала (нпр. културна и сазнајна) постигнућа, затим просперитетно друштво и повољну историју; док, насупротив томе, низак мотив постигнућа све то преокреће па све иде наопако. Значи, психолошка теорија, кроз мотивационе конструкте, објашњава зашто су једна друштва боља од других у томе смислу да једна просперирају док друга стагнирају, као што отприлике исто то *mutatis mutandis* објашњава у случају појединаца и индивидуалних понашања. Уза све то, осим што је експланаторна и предиктивна, теорија постигнућа је и практично примјенљива: пошто је речени мотив идентификовала као варијаблу која дјелује, она је изобразила методе (у ствари, читава једну технологију понашања илити друштвени инжињеринг) помоћу којих се овај може одржавати да не би опао, односно помоћу којих се он може поправљати онда када стварно и опадне што, помоћу довољно валидних и поузданих тестова, знатно прије саме друштвене стагнације а, наравно, и током њеног одвијања, можемо да мјеримо.

Наглашавамо (и тиме се, најзад, сасвим приближавамо теми темпоралности из нашег наслова) да се међу осталим психолошким димензијама – особинама које чине дух постигнућа налази и *временска композиција*. Ова особина – димензија је и адаптивна и продуктивна што је, вјероватно кроз неку врсту повратне узрочности, скопчано са тиме што је друштво постигнућа, током протеклоих стотину година, у правом смислу ријечи постало *цивилизација времена*. По томе у којем је степену у стању да га открива, производи, чува и њиме рукује, данашње друштво постигнућа (а то значи и свјетски центар) представља праву, а уз то и прву, цивилизацију времена.

У питању је цивилизација у којој је, у функцији разноликих постигнућа, вријеме, као оно чиме се мјере ствари, добило пресудну улогу. Рад, историја, просторна растојања итд., све се то мјери временом. Све се, у ствари, темпорализује. То се, помоћу брзине која је постала главна опсесија ове цивилизације, чини са стварима које егзистирају у простору; очигледно је да се простор темпорализује, рецимо, онда када се растојања одређују помоћу свјетлосних година. Свеколика материја се, у постајнштајновском кључу, дефинише помоћу термина који упућују на енергију, а то, опет, значи помоћу термина који означавају нешто што се мијења у времену и јесте, на основу познате „стријеле времена”, усмјерено. Темпорализује се, дакле, све – од елементарне честице до свемира, од човјековог организма до човјековог духа и његових дјела. Када се дефинише нека елементарна честица, то се чини у односу на њено трајање, а није другачије ни кад је у питању људска јединка – и она се (било да је ријеч о њеним радним активностима, пензији или осигурању, о њеном музичком или филмском хиту) дефинише с обзиром на то колико ће потрајати. Када треба описати разне догађаје или идеје, опет су главни појмови временски: еволуција, развој, растење, прогрес итд. Када је ријеч о свемиру, откривају се просто невјероватне временске димензије – испоставља се да он постоји петнаестак милијарди (а сама Земља петнаест милиона) година и тако дуга прошлост нам сугерише да ни будућност неће бити кратка – али, у сваком случају, опет је питање колико ће свемир потрајати. Под непрекидним притиском времена, свака ствар, догађај или биће поима се као нешто ефемерно: прије него се и замисли, већ се види као нешто што ће ишчезнути. Захваљујући томе постоји и стална трка са временом као и техничка средства (аутомобили, авиони, компјутери итд.) за произвођење времена. Конструисан је, у ствари, свијет у којем се вријеме шири, увећава и производи више него било шта друго, свијет у којем вријеме чини све релативним, чак је и само релативно. Ова цивилизација је, може се рећи, настојала и да открије и да измисли вријеме и да утврди на које се начине временом може располагати и руковати, због чега временска компетенција има тако велику важност. И, наравно, увијек је у пита-

њу линеарно, према будућности усмјерено, иреверзибилно вријеме како га дефинише позната „стријела времена”.¹

Имало би још доста тога да се каже о цивилизацији времена а појављује се и један неодложан филозофски проблем. С обзиром на то да се суочавамо са невјероватно великим ширењем и произвођењем времена, да ли то значи да је у питању ширење и произвођење нечега што је стварно? Шта је, заправо, вријеме – да ли је вријеме особина ствари или је у питању особина тј. форма опажања ствари? У вези са овим питањем није нам могуће да заобиђемо филозофа Канта који је изложио једно веома ауторитативно учење за које се касније испоставило да је сасвим подесно за то да буде испитано методама емпиријске психологије. Наиме, овај филозоф је, у некој врсти хипер-њутновског учења, доказивао да (као „априорна форма чисте чулности”) појам времена представља претходни услов или моћ нашег ума који(а) утиче на наш доживљај свијета. У свијету психолошких и других налаза, данас се, међутим, држи да, мада је тачно схватио да она представља особеност људског ума, Кант није ваљано расвијетлио поријекло ове моћи. Показало се, наиме, да, умјесто да је претходни услов, појам времена ваља сматрати посљедицом самог доживљаја свијета и резултатом дуге еволуције. Показало се, штавише, да све наше способности постоје примарно као капацитети који се могу развити једино кроз учење како да се користе те да, уколико се на тај начин не развију, оне неће ни постојати. Док животиње наслеђују одређене обрасце чулне свијести који су, пошто аутоматски покрећу извјесне типове акција, названи „отпуштачи”, људи морају да науче да све обрасце своје свијести граде на основу властитог искуства. Сходно томе, наше представе о времену (као и представе о простору) које, према Канту (пошто су априорне), функционишу као да су у питању „отпуштачи”, морају се, умјесто тога, сматрати (менталним) конструктима који се морају на неки начин научити, односно конструисати и који, онда када буду конструисани, дјелују попут „отпуштача” тако да их неки спекулативни филозоф, размишљајући о својем или о туђем уму, може видјети као априорне форме, мада они то нијесу. У крајњој линији, можемо их назвати „псеудо-отпуштачима”. Но, у сваком случају, пошто су у пита-

¹ Линеарно вријеме има своје праизворе у раном хришћанству и схватању да је Распеће било јединствен догађај, неподложен понављању, због чега онда ни вријеме не може да буде циклично какво, иначе, јесте у предхришћанским схватањима. Међутим, оперативним временом свијета оно постаје тек у новом вијеку када су, са модерним научним постигнућима, напуштена стара космолошка схватања о ограниченом, затвореном свемиру: тада је циклично вријеме традицијом прожетог средњовјековног човјека и његовог античког претка замијењено линеарним временом радника у производној и сазнајној радионици (лабораторији) као и предузетника који је имао да, сходно свом, испочетка протестантском етиком санкционисаном, позиву, линеарно ради на увећању капитала.

њу емпиријски конструисани појмови, обрасци или кодови, они могу да буду прилично различити. То нам на јасан начин показују и психолошки и антрополошки налази. А због таквих разлика ми онда имамо право да говоримо о посебним облицима темпоралности. Један од тих облика, који се на планети Земљи препоручује да буде доминантан, ми смо, до извјесне мјере, испитали када смо говорили о цивилизацији времена и свеопштој темпорализацији којом се она одликује. У томе облику вријеме се третира и као форма или димензија опажања стварности и као димензија саме стварности – оно је тако конструисано да буде и нешто стварно и нешто што се производи. Тако га, у ствари, дефинише теорија релативности, као кључна космолошка шифра ове цивилизације, када утврђује да је вријеме аспект свемира који зависи од посматрача.

Толико о томе. А сада ћемо о Црној Гори да бисмо, у компарацији са претходно утврђеним, покушали да дефинишемо њен темпорални положај. Што се тиче тополошког положаја, Црна Гора се, без сумње, не налази у зони свјетског центра и није уопште извјесно када ће се помјерити са (полу)периферије, с тим што је, држимо, знатно извјесније да ће то засвисити, поред осталог, и од њеног темпоралног положаја, што јесте ваљан разлог да овај испитујемо.

Мада она није (у већем степену) укључена у цивилизацију времена, у Црној Гори, као оперативно, струји, наравно, линеарно вријеме. Сасвим је, међутим, могуће да, поред линеарног, овдје постоји и други временски код и можда је могуће да овај дефинишемо помоћу психолошке теорије коју ћемо, у те сврхе, за почетак уперити према (локалној) 1499. години, као што смо је на претходним страницама прво били уперили према (протестантској) 1517. Психолошка (а то ће, као својеврсна ментална археологија, бити сад дубинска) теорија нам је у овом случају утолико потребнија што о једном дужем периоду који слиједи 1499. годину, национална историја не говори баш много. Да ли стога што се ради о летаргичном периоду или о оскудици података или се, пак, ради о „слијепој мрљи” у националној перцепцији насталој кроз потискивање трауматичних, застрашујућих те, најзад, можда и недостојних искустава (и коју би ваљало психоанализирати) – питање је.

Чињенице које нам, засад, стоје на располагању и које имају нарочиту психолошку важност, под обавезним условом да се оне ваљано (а то значи помоћу неке јаче, ево, рецимо, дубинске шифре) интерпретирају, јесу (као и при испитивању мотивације постигнућа) чињенице имагинативне природе. Ријеч је, у овом случају, прије свега о епској пјесми у којој је, као у некој грандиозној икони, васпостављен херојски човјек у својем легендарно-митском обличју. И мада је епска, као и свака друга пјесма, будући да је фикционалан производ, предодређена да буде предмет књижевне естетике, ипак је исправно да се помјеримо изван граница тзв. „естетске илузије” и херојског човјека којег је она формулисала и

покушамо да објаснимо појмовима емпиријске, у овом случају психолошке, теорије. Јер, као што је из теолошке имагинације произишао капиталистички предузетник и човјек постигнућа да би се, бесконачно увећавајући количину капитала (времена и сазнања), инкарнирао у својој бесконачној реалности коју је за себе конструисао, тако је и херојски човјек прерастао свој имагинативни завичај да би егзистирао у својој емпиријској и темпоралној судбини. Уосталом у подацима етно-психолошких истраживања налазимо конкретне индикације за емпиријску инкарнацију хероика. Тако га у Цвијићевом „Балканском полуострву” можемо препознати у „динарском типу” за којег се вели да га карактеришу: војничке врлине, енергичност, пркос, маштовитост и бистрина духа; људска наклоност и спремност да помогне, осјећајност, симпатија, срчаност и лично достојанство, слободарски дух и национална свијест. Сјај ових, као што видимо, изузетних особина биће утолико већи уколико, не оклијевајући, бацимо поглед на „рајинске особине” првог сусједа, Цвијићевог „централног типа” – оvdје су: оданост, послушност, потуљеност, подмуклост, суровост, понизност према господару итд. Сјај се даље појачава (и посебно концентрише у Црној Гори) када, кроз дескрипције једног њемачког слависте, размотримо особине црногорског човјека и његов „херојски животни стил”: непрестана спремност на витешка надметања у снази и, како у борбеној тако и вербалној, вјештини са вазда истом жељом да се буде први и најбољи, да се буде на част братству, племену и народу; уз ове „агоналне црте” иде још осјећање поноса због славне историје, свијетлог оружја и тешко стечене слободе, затим патријархални и ратнички аскетизам и стидљивост који подразумевају да ће се за слободу и част племена поднијети највећа лишавања, највеће муке и материјална биједа; да ће се, кад је год потребно, направити морални подвиг; узвишени идеали заједнице, и објективно и субјективно, блистају изнад личних и себичних. Тачка – и знак дивљења!

Шта да кажемо о свим овим налазима? Они могу да буду сасвим исправни уколико их посматрамо и тумачимо у префројдовском психолошком кључу према којем су и настајали. Уколико, међутим, прибјегнемо постфројдовској картографији ума са њеним расцијељеним субјектом, слика би могла да постане знатно сложенија и динамичнија. У сваком случају, уколико описано биће подвргнемо даљем тј. дубинском испитивању и на епском екрану његовог (историјског) сјећања психоанализирамо његов херојски дух, бићемо у прилици да дефинишемо / дијагностикујемо Его из којег је, уз интеракцију са другим интрапсихичким инстанцама, произишао овај дух. Није, мислимо, уопште искључено да бисмо у таквој реконструкцији установили постојање једног „грандиозног Ја” (како је оно у теорији названо) које, на примјер, у вјероватно најбољој пјесми коју је оно само испјевало, може да каже „нека буде што бити не може”, али које је, разумије се, у сврхе самоодржања, непрекидно за-

окупљено потискивањем осјећања властите инфериорности. Када ово осјећање инфериорности не би постојало, како би иначе било могуће да у националном карактеру који управо разматрамо, као стална пратећа црта, буде уочавана меланхолија или депресија, о чему говоре у дубинску психологију верзирани аутори. Обратићемо пажњу на термин „депресивни оптимизам Црногораца” који је сковао један од таквих аутора, стручњак у психијатријској ординацији. По нашем мишљењу, овај термин је прилично добро пронађен, али га, будући да он још увијек у себи садржи извјесну дозу идеализације којој су, када се баве националним питањима, обично у већој мјери, склони национални аутори, треба, држимо, у одређеном степену кориговати. Прави израз, с обзиром на то да његову валидност потврђује дубинско-психолошка теорија, био би „манично-депресивна позиција (или структура)”. Овај израз (да то, за сваки случај, разјаснимо, свеједно што је то у постфројдовској терминологији углавном сувишно) овај израз не садржи обавезна клиничка и патолошка значења (и није на било који начин пежоративан): патологија, наиме, постоји у случају истоимене психозе, док сама манично-депресивна позиција представља природан стадијум у еволуцији душе и може се, усљед посебних услова ове еволуције, попут било којег другог стадијума, одржавати као нарочито наглашена диспозиција и онда када душа пређе на сљедеће развојне стадијуме. У питању је једна циклична ментална структура која, на примјер, може да обједињује у себи и хероја и антихероја – а то конкретно значи да се и „динарски” и „централни” тип могу налазити у једној истој шифри и сасвим је, према томе, могуће да је овај други тип, назван „централни” из географских разлога, заиста централан и у психолошком смислу, да он представља алтер-его хероика, његову у несвјесно потиснуту (но, ипак, и даље његову) Сјенку.²

² С обзиром на то да смо већ, на одређен начин, говорили о пјесништву додаћемо на овом мјесту још нешто томе. По правилу тврди се да је функција пјесништва да обезбиједи неку врсту катарзе и то је, наравно, тачно. Но, поврх катарзе, функција пјесништва се састоји и у томе да изложи и одређене врсте самодескрипције при чему се, наравно, поставља питање у којој мјери су овакве самодескрипције ваљане. У нашим садашњим приликама, пјесничка самодескрипција може бити ваљана уколико, у нашем унутрашњем монологу који она, уствари, и покреће, Сјенка херојског човјека добије своје мјесто у улози равноправног саговорника, будући да је то, како нам сугерише дубинска психологија, вјероватно најбољи начин да се омогући да се ова Сјенка, попут незваног госта, мијеша у наше послове. Овако ваљан унутрашњи монолог ми већ имамо у романима Михаила Лалића и Миодрага Булатовића и, у својем, сматрамо, најбољем виду, у црногорским поемама Матије Бећковића у којима се, унутар овог унутрашњег монолога – са херојем и антихеројем што пјевају један уз другог, чак и у једном истом гласу – води расправа са Његошевом метафизиком херојске узвишености. Мислимо да ова расправа нема нити мању сложеност нити мањи значај од оне расправе коју је Његош водио са судбином.

Дозволићемо себи претпоставку да је речени циклични код уписан у наше колективно несвјесно током темпорално растегнуте, веома дуге, друге половине прошлог миленијума, да је он укудиран као адаптивни одговор онда када је (како нам то могу сугерисати импликације једне познате теорије историје), спољашњи стимулус (изазов или притисак) постао „управо подесан”, пошто је прије тога имао сувише висок интензитет и, и из тога разлога, био неподесан да изазове тако креативан (а, у психолошкој суштини, и компензаторан) одговор којим се у имагинацији, што се тако импресивно испољила у епској пјесми, васпоставио херојски човјек.

Сасвим је, хоћемо да кажемо, могуће да је речени двополни илити циклични код – са хероикусом и његовом Сјенком – уграђен као базични код нашег националног карактера те да се, црпећи енергију из овог психолошког извора, овдје појавио и један посебан фактор темпоралности.

У питању је заправо, „псеудо-отпуштач” који је у стању да покреће циклични ментални ритам на који се, као и на сличне ритмове у природи, може ослонити конструкт цикличног времена.³ Могло би онда бити да овај псеудо-отпуштач, уносећи свој циклични темпо, контаминира линеарно, иревирзибилно вријеме уз које се, иначе, у данашњем добу одвија животна адаптација те да, помоћу такве контаминације, присиљава локалну историју да се упорно понавља. Стиче се чак утисак као да у томе „ради” она Фројдова „присила понављања” чија је функција да оживљава горка искуства из прошлости и на тај начин пружи Егу прилику да покуша да их савлада те тако накнадно поправи властиту прошлост и властиту судбину. Хоћемо, дакле, да кажемо да се у психолошком простору Црне Горе вјероватно укрштају и једно друго контаминира, линеарно и циклично вријеме, да ово укрштање времена и дисонанца временских кодова представља битно обиљежје темпоралности са којом се егзистира у Црној Гори те, најзад, да је то „код” по којем у Црној Гори функционише прилично велика конфузија какву смо добили на размеђу два миленијума.

Но, шта да се ради, свакако се питају многи практичари. Одговор једни траже у глобализацији и отвореном друштву, други у православној или некој другој традицији, неки га виде у државној суверености, а неки у државној заједници, итд.

Одговор друштвене теорије позива се на развијање ефикасног и поштеног предузетништва, а специфичан одговор психолошке теорије на

³ Уосталом и сам овај унутрашњи циклични ритам јесте, мада тек у другој инстанци, природан, утолико је тачно да, како то доказује класична психоанализа, психичка енергија настаје кроз трансформацију природне. Примијетићемо да се ово схватање може посматрати као инверзија теолошког учења по којем се природа појављује као учинак духа.

јачање мотивације постигнућа. Потребно је, уз раније речено, да напомене да теорија постигнућа располаже довољно артикулисаним техникама да је потенцијално у стању да емпиријски прати и тестира основаност и својих и осталих одговора: то тачно значи да је она у стању да тестира да ли нпр., глобализација и отворено друштво, односно да ли православна или нека друга религија, јачају или слабе мотивацију постигнућа те на тај начин повољно, односно неповољно дјелују на развој постигнућа или су, пак, у томе погледу, индиферентни.

А ствар са мотивацијом постигнућа у Црној Гори, морамо на жалост да кажемо, уопште не стоји добро. Када смо, прије неколико година, извели једно емпиријско истраживање (истина, са врло малим и сасвим пригодним, али и врло битним узорком) установили смо врло, врло скроман – а, с обзиром на предиктивне сугестије теорије и забрињавајући – просјечан мотив постигнућа и морали да закључимо да би, утолико прије што за то постоје разрађени методи, овај мотив морао да се, без оклијевања, поправља. Предност са примјеном теорије постигнућа је у томе што би, са развијањем мотива (и друштва) постигнућа, Црна Гора успјела да, на такорећи природан начин, пронађе за себе најподеснију форму економије, привреде, политике, културе и државе, најподеснији темпорални и тополошки положај – са чиме би, разумије се, остварила и просперитет и идентитет уједно. Друштво настало на такав начин свакако се не би више нашло на свјетској (полу)периферији на коју је Црну Гору била осудила далека 1499-та, – а надам се да оно не би било ни „гвоздени кавез” који је, како тврде критичари, конструисао за себе човек који је, још од 1517-те, опсједнут пуким „духом капитализма” – јер „гвоздени кавез” јесте само један посебан случај друшт(а)ва постигнућа, поред, рецимо, античке Атине и ренесансних држава као познатих историјских примјера.

Dr Milorad SIMUNOVIĆ

MONTENEGRO AND ITS TEMPORALLY IN SECOND HALF
OF THE SECOND AND AT THE THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENIUM

Summary

Through reducing some other theories to psychological theory, this paper makes an attempt to explain two, chronologically close, but temporally rather distant historical dates: the Protestant 1517 and the Montenegrin 1499.

Following sociological arguments, the Protestant 1517 is claimed to be crucial for the coming into being of modern capitalism, which – judging by its effort to discover, produce, save and manage time – is further argued to have become a true time civilization. By

using psychological theory, the achievement motive is identified behind “the spirit of capitalism” and the Protestant ethics that raised it.

The other date under consideration (the Montenegrin 1517) is the year whose unfortunate consequences are assumed to have been implicated in the formation of a certain cyclic structure in the Montenegrin national character. It is argued that this cyclic structure is contaminating the linear temporality alongside which the modern age life adaptation is taking place and that this contamination determines both the temporal and the topological position of Montenegro: as far as the former is concerned, the place of Montenegro is, to a great extent, outside the time civilization, and as far as the latter is concerned, Montenegro’s current position is on the world’s (semi-) periphery.

Finally, the use of a well worked-out behaviour technology is suggested with a view to improving the achievement motive in Montenegrin population, which – according to the empirical indications presented in the paper – is claimed to be at a very modest level, and it is argued that through developing „an achieving society”, Montenegro would achieve both identity and prosperity at the same time.